

ИДЕЈЕ ОКТОБАРСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ И ВИДОВДАНСКИ УСТАВ

Октобарском револуцијом и под њеним утицајем отвара се раздобље пролетерских револуција и интензивне класне борбе у низу земаља. Револуционарни талас у првим годинама после првог светског рата снажно се осећао не само у побеђеним него и у победничким земљама. У Немачкој је остварење социјалистичке револуције изгледало сасвим близу, а у Баварској је за кратко време дошло до стварања совјетске републике. До јаког скретања у лево дошло је у Аустрији. У Мађарској се ствара краткотрајна совјетска република, а такође и у Словачкој. И у победничким империјалистичким земљама долази до војничких побуна и масовних штрајкова који подржавају тековине велике октобарске револуције.

Ослободилачки покрети у колонијалним и полуколонијалним земљама директно или индиректно такође стоје под утицајем октобарске револуције. Већ сама чињеница да је социјалистичка револуција у Русији донела националну слободу свим потлаченим народима царске Русије учинила је велики утисак на потлачене народе. У Кини се од 1919. буржоаска револуција знатно радикализује. У Монголији се ствара народна република. У Индији јача покрет против британске колонијалне власти, а револуционарни покрети јављају се и у Јапану, Кореји, Ирану, Индонезији, Северној Африци итд. Иако је већина тих покрета била угушена или знатно ослабљена, њихови трагови и последице дејствовали су и даље.

У југословенским земљама и касније у држави СХС идеје Октобра имале су снажан утицај на стварање и јачање револуционарног стања. Револуционарно расположење широких народних слојева испољавало се у разним правцима: кроз учешће у тзв. зеленом кадру, војних бегунаца из бивше аустроугарске војске или заробљеника који су долазили из Русије. Овај револуционарни покрет имао је антиратни и социјални карактер. У ствари, он је представљао оружани протест широких слојева против првог светског рата чији су учесници били, као и против последица рата који су они као припадници сиромашних сељачких и радничких слојева подносили⁽¹⁾.

Потврду револуционарног расположења потлачене масе испољиле су приликом општинских избора 1920. године и избора за уставотворну скупштину, гласајући за представнике КПЈ. (Познато је да су комунисти на изборима за локалне органе власти победили у великом броју општина, па чак и у највећим општинама Београда и Загреба. На изборима за Уста-

(1) Ф. Чулиновић, Одјеси Октобра, Загреб, 1957. и И. Рибар, Политички записи, Београд 1948.

вотворну скупштину КПЈ је добила 198.473 гласа, односно 58 мандата. Тиме је она постала трећа партија по броју добијених мандата.)

Значајна политичка манифестација и израз револуционарног расположења био је и генерални штрајк 1919. године, који се у држави СХС одвијао у знаку солидарности са великим делом европских радника који су се супротстављали интервенцији капиталистичких земаља против Русије и Мађарске. Солидарност југословенских радника изражена је кроз говор једног учесника на митингу 29. јуна 1919, који је између осталог рекао: „Упркос белог терора, хапшења радника, безакоња, ми ћемо ипак и поред свију тих гоњења бранити не само руску и мађарску комуњу, него и комуњу целога света, јер бранећи њих ми бранимо у исто време сами себе, нашу класу, цео наш измучени народ“⁽²⁾.

Међутим, треба истаћи да је не само у Југославији него и у Европи, па и читавом свету, управо ситуација створена октобарском револуцијом, чије су идеје мобилисале напредне друштвене снаге у борби за нове друштвене односе, истовремено окупала и мобилисала на широком фронту противнике идеја Октобра. Држава СХС, односно њена буржоазија била је једна од протагониста такве борбе на међународном плану и у својим националним границама. Догађаји који су се одиграли у држави СХС од уједињења до Видовданског устава 1921, па и после тога, потврђују поменуту констатацију.

Видовдански устав, као први државно-правни докуменат новостворене југословенске државе и као један од првих устава у Европи који је донет после октобарске револуције, покренуо је у широку политичку акцију све југословенске политичке партије на овом питању. Неке од политичких партија су у већој или мањој мери прихватале и пропагирале идеје октобарске револуције, док су друге биле огорчени противници свега напредног и револуционарног. У конфронтацији напредних и конзервативних политичких снага, треба истаћи да је било различитих ставова по низу значајних питања и на једној и на другој страни па и у оквиру њихових редова. Оно што је заједничко за буржоаске партије јесте борба против комунистичких идеја и комунизма као друштвеног система.

Најзначајнија питања у дискусији око устава, посматрана кроз призму утицаја идеја октобарске револуције, била су по нашем мишљењу: политичко уређење државе СХС, односно карактер југословенске државе и национално питање.

Најрадикалнији став у пропагирању, а у извесној мери и реализацији идеја октобарске револуције, имала је Комунистичка партија Југославије, иако њено руководство није увек имало правилан, довољно изграђен и јасан став по неким питањима, па и горе поменутим.

На Буковарском конгресу 1920. године у Програму и задацима Партије формулисана је политичка платформа и одређени задаци Партије у њеној непосредној политичкој активности. На овај начин су дати оквири политичког деловања КПЈ у уставној дебати око Видовданског устава.

Принципијелни ставови КПЈ у погледу карактера југословенске државе, имајући у виду пре свега увођење совјетског политичког система,

(2) „Радничке новине“, бр. 154, 1. VII 1919.

базирани су на програму КПЈ и декларацији права радног и експлоатисаног народа која чини део совјетског устава из 1918. године. Ово је био максимални програм КПЈ који се могао остварити само револуцијом, тј. променом капиталистичких друштвених односа; многи лидери КПЈ у том смислу су говорили:

„Ми немамо никаквих илузија — говорио је Филип Филиповић — да ће данашња већина примити нацрт совјетског устава, јер ми знамо, господо, да сила стоји испред права. Ништа се не даје готово и зато се пролетаријат и радни народ свугде мобилише и припрема за ту силу која ће извојевати совјетски устав, праву совјетску власт” (3). Сличан став изнео је и Сима Марковић у Уставном одбору: „Ми тражимо промену система, јер сматрамо да је узрок овом хаосу, уређење капиталистичког друштва. Ми тражимо заснивање друштвеног живота на комунистичкој основи, јер само у промени система ми тражимо излаз из страховитог хаоса”(4). Интересантна је и дискусија Владимира Чопића: „Да би заштитили себе, своје интересе и интересе целог друштва — говорио је Чопић — радници и сељаци морају да узму своју судбину у своје руке, они морају да узму власт у своје руке. . . Према томе, проблем организације власти, срце уставног питања, за нас комунисте је у томе, како ће та власт бити што ефикаснија и што стварнија у рукама радног народа. Ја немам илузија да такве измене може да изврши буржоаски парламенат уопште, а наша Скупштина напосе. Те измене може учинити само и једино сам радни народ вароши и села и то онда, кад у отвореном сукобу са буржоазијом сломи отпор буржоазије и победи њу и њене слуге, и кад организује свој апарат, своју совјетску републику”(5).

Комунистички посланици, како је већ примећено, нису имали илузија да се у овом моменту може мењати друштвени поредак, зато су настојали да својим иступањима у уставној дебати, с једне стране, истакну основне принципе совјетског уређења и совјетског устава, а с друге, да конкретним предлозима колико-толико утичу на промену неких реакционарних одредби Видовданског устава. Ову тезу истакао је и Сима Марковић у Уставном одбору: „Уређење буржоаске државе није за комунисте питање принципа, него питање практичне политике, и зато ће комунисти у специјалној дебати расправљати о свим питањима са практичног становишта”(6).

Према максималном Програму КПЈ, југословенска држава требало је да се организује као совјетска социјалистичка Југославија. Основни принципи совјетског уређења, за које су се залагали комунисти, могу се свести у неколико основних тачака: национализација земље (с тим што национализација не би обухватила имовину средњих и ситних сељака); национализација индустрије, банака, спољне и унутрашње трговине; анулирање државних дугова; радикално спровођење аграрне реформе; контрола производње и потрошње; увођење радничке контроле, обавеза рада за

(3) Стенографске белешке Уставног одбора, сед. V, 8. II 1921.

(4) Исто, сед. V, 8. II 1921.

(5) Стеногр. бел., Уставог. скуп., сед. XXVIII, 11—12, V, 1921.

(6) Стеногр. бел. Устав. одбора, сед. XIV, 19. II 1921.

све чланове друштва који су способни за рад; стварање првене армије која ће бити способна да брани совјетски режим. Органи управљања у фабрикама, већим радионицама итд. били би привредни совјети који би се развијали по струкама и централизовали се у својим струкама. На пример, „Кожари за себе за целу земљу, кројачи за себе за целу земљу, индустријска и друга металургијска предузећа за себе за целу земљу, а њима да се придода контрола сељачке и радничке власти и да се поврх свега тога образује један врховни совјет за економију”.⁽⁷⁾ Совјети би требало да организују производњу и врше расподелу добара у социјалистичкој економији.

Према ставовима комунистичких посланика о увођењу совјетске републике, све политичке струке у принципу имале су негативан став, противећи се револуционарном разрешавању постојећих супротности капиталистичког друштва. Међутим, неке политичке странке, нарочито оне лево оријентисане (Социјалдемократска, Земљорадничка и Републиканска), које су и представљале значајну опозицију концепцијама владајуће радикалско-демократске коалиције, изражене кроз Видовдански устав — прихватале су и истицале у својим предлозима нацрта устава неке принципе социјалистичког уређења југословенске државе који би се остварили постепеном трансформацијом капиталистичких друштвених односа — значи еволутивним путем. У њиховим ставовима постојале су одребене градације. Тако су социјалдемократска и републиканска странка прихватале социјализацију средстава за производњу, радничку контролу, како би се радници оспособили да приме на управљање предузећа у којима раде, радикално спровођење аграрне реформе без давања накнаде бившим земљопоседницима⁽⁸⁾. Земљораднички клуб је био умеренији у погледу социјализације. Они су се залагали за национализацију рудника и ограничење слободног промета земљишта које не сме да буде предмет спекулације. Сматрали су да држава мора да наметне приватној својини извесна ограничења у сврху одржавања друштва и избегавања социјалне револуције, при том су се ограђивали да су противници приватне својине. Такође су били протагонисти радикалног спровођења аграрне реформе и земљорадничког задругарства⁽⁹⁾.

КПЈ се преко својих посланика ограђивала од палијативних предлога и ставова поменутих политичких странака. КПЈ је инсистирала на пролетерској социјализацији крупних предузећа и банака. „Ми не тражимо ону социјализацију коју траже господа из земљорадничког клуба, не тражимо ону социјализацију коју траже господа из социјалдемократског клуба, ни ону коју траже господа клерикалци. . . ми не тражимо социјализацију црквених имања у форми како то рече један из клерикалног клуба, која би ишла за тим да се подижу сиротињска деца за братре на тим црквеним имањима, а не тражимо социјализацију која би ишла за

(7) Стеногр. бел. Устав. одбора, сед. VIII, 11. II 1921. Говори Ж. Милојковића и Т. Павловића.

(8) Стеногр. бел. Уставотв. скуп., сед. XVIII, 19. IV и сед. XLII, 30. V 1921. Говори Н. Дивца и Ј. Боновића.

(9) Исто, сед. XIX, 20 IV, сед. XXIV, 26. V, сед. XXVI, 9. V. Говори Јелића, Божића, Попадића, Станковића.

тим да створи што више ситних поседа, која би ишла за тим да постави некаку контролу државе над предузећима"⁽¹⁰⁾.

Комунистички посланици су се и у уставној дебати о појединим поглављима устава оgraђивали од ставова поменутих странака, односно од идентификације својих ставова са ставовима ових странака. На пример, у погледу републиканског облика владавине комунисти су, по речима једног свог посланика, видели само једну од форми буржоаског облика владавине, док су социјалдемократи, републиканци, земљорадници у форми гледали садржину⁽¹¹⁾. Но, истовремено треба напоменути да су се комунисти у конкретној дискусији у нацрту устава често нашли на истој страни с поменути партијама, подржавајући оне ставове који су били на линији побољшања и демократизације устава.

На линији борбе побољшања положаја радничке класе у оквиру капиталистичких друштвених односа били су они предлози комуниста које је у име комунистичког клуба поднео Уставном одбору Триша Кацлеровић. Комунистички захтеви су формулисани у неколико основних тачака: „1. Поништај свих привремених концесија. 2. Сва привредна богатства и руде, као и саобраћај свих врста узима само држава и самоуправни тела. 3. Сва секвестрирана предузећа прелазе у администрацију радничких или сељачких већа, над којима ће вршити надзор радничка и земљорадничка комора. 4. Установљава се радничка контрола над свим рударским, саобраћајним, индустријским и другим крупним привредним и пољопривредним добрима у приватним, акционарским, државним и самоуправним поседима. 5. Укидају се и без икакве накнаде експропришу сва феудална имања по форми и по садржини у корист оних који их обрађују и државе или самоуправе. 6. Експропришу се сви црквени, манастирски и вакуфски поседи свих врста, у корист оних који их обрађују, односно у корист самоуправних јединица. 7.а) Уводи се опште и обавезно осигурање радника, радница, деце и свих неуказних службеника. Свестрано осигурање за случајеве несреће, болести, старости, изнемоглости и инвалидства за категорије: саобраћајне, рударске, индустријске, горосечке, занатске, трговачке, пољопривредне (вршидба, пекмезарство, шљиварство, прерада воћа и израда ракије) и на риболов. Кривична одговорност код несрећних случајева није искључена. б) Осигурање радника у државним и самоуправним предузећима свих врста да буде веће од онога у приватним за 10%. Ово да важи и за услове рада: наднице, плате и радно време. 8. Држава прокламује принцип особите заштите радне снаге. Заштита радне снаге мора задржати ове минималне принципе: а) осмочасовни радни дан са енглеском недељом; б) свестрана социјална хигијена, примењена на сва места рада; в) аутоматско скраћивање радног времена у данима беспослице; г) обезбеђеност запошљавања или накнада за одржавање човечног живота; д) неограничено и апсолутно право синдикалне коалиције, самопомоћи, самозаштите и иницијативе; б) подизање радничких станова и апровизација у варошима и рударско-индустријским колонијама, је обавезно за све предузетнике. 9. Осигурање радника, радница и деце у беспослици. Ради тога се установљава земаљски фонд за издржавање незапослених. У овај

(10) Стеног. бел. Устав. одбора, сед. VIII, 11. II 1921. Говор П. Павловића.

(11) Стеног. бел. Уставотв. скупштине, сед. XXXII, 18. V 1921. Говор Ж. Милојковића

фонд улажу послодавци, држава и самоуправа по једну трећину улога. За овај фонд се повезују годишње, у сразмери 50% од целокупне чисте добити, сва привредна предузећа која се служе туђом радном снагом, као и све банке. 10. Право штрајка је признато као својинско право свих оних који продају своју радну снагу. 11. Свим осигурањима управљају сами осигураници под надзором. 12. Установљава се, на принципу изборног система, пуна организација професионалних комора: радничка, земљорадничка, индустријска, занатска, трговачка и службеничка; са филијалама у свима привредним и пословним областима. Коморе имају право иницијативе и референдума код свих привредних, финансијских и социјалних закона. 13. Установљава се пуна привредна инспекција, чије органе као и оне у министарству за социјалну политику, бирају удружени радници. 14. Општа организација посредништва за упошљавање и регистровање понуде и тражење радне снаге у целој земљи. 15. Организација обавезног и бесплатног школовања професионалних радника у стручним школама на рачун државе и самоуправе. 16. Прогресивна пореза по принципу мањег оптерећења код продуктивног капитала, уз ослобођење минимума за egzистенцију потребног, одређеног просечним ценама животним намирницама, плус 100%. 17. Укидање свих монопола на животне намирнице и на општу потрошњу свих државних и општинских трошарина, царина и такса. Од овога се изузимају само луксузни артикли. 18. Монополизује се сав увоз и извоз код спољне трговине. 19. Уводи се превентивно и репресивно настојавање противу скупоће, уз организацију конзума и снабдевања јавним старањем, државним односно самоуправним средствима; максимирањем цена робе и евентуалним резимирањем потрошње"⁽¹²⁾.

У Уставотворној скупштини поменути предлози Комунистичког клуба углавном нису прихваћени, јер су објективно представљали основу за продирање социјалистичких друштвених односа.

Остале буржоаске политичке странке различито су се односиле према уставним предлозима Комунистичког клуба. Од оштрог супротстављања и негирања комунизма као доктрине и свих напредних идеја које је наметнула октобарска револуција, од стране неких партија, до извесне подршке неким идејама и ставовима Комунистичког клуба од стране других, са становишта њихових моменталних интереса.

Владајуће политичке странке, Радикална и Демократска, заступљене у коалиционој влади Николе Пашића, а priori су одбијале предлоге комунистичких посланика о совјетској комунистичкој Југославији, при том су се упуштале и у теоретске дискусије, подвргавајући оштрој критици совјетско друштвено и државно уређење. Тако је један од најистакнутијих посланика Радикалне странке, Лаза Марковић, осврћући се на говор једног комунистичког посланика, рекао: „Прву жуч и прву онакву узбуђеност унео је у дебату говорник комунистички. . . који зна врло добро какав је режим у Русији, који зна добро, каква је карикатура што се зове совјетизам, који је овде смео да тражи од нас да ми такво што примимо"⁽¹³⁾. У овим дискусијама посланици поменутих партија истицали су да је окто-

(12) Стеног. Бел. Уставотв. скуп., сед. XXI, 22. IV 1921.

(13) Исто, сед. XXXVIII, 19. V 1921.

барска револуција донела Русији догматизам и етатизам, повећање бирократског чиновничког апарата, неједнакост сеоског и градског становништва, односно фаворизовање градског становништва, што се може видети из чињенице да по совјетском уставу од 1918. год. 25.000 бирача у варошима дају једног посланика, а 125.000 сељака једног посланика⁽¹⁴⁾. Изопачавајући марксизам, одвајали су марксизам од лењинизма, истицали су да у марксизму револуција има споредну улогу, да она долази као последица историјске нужности, док у лењинизму односно бољшевизму долази до форсирања историјске нужности путем револуције⁽¹⁵⁾. Други пак, настојећи да компромитују тековине октобарске револуције, говорили су да се у пракси одступа од идеја прокламованих октобарском револуцијом, мислећи при том да национализација приватне својине није до краја спроведена (остављање земљишних поседа средњим и ситним сељацима). У негирању комунизма неки посланици из ових партија истицали су предности социјализма. „Социјализам и као доктрина и као политичка странка има и смисла и разлога да постоји — говорио је Спалајковић — он је потребан у политичком животу модерне државе. У социјализму ми видимо један подстрек за уношење све веће социјалне правде у економске односе у садашњости и један елеменат прогреса у будућности”⁽¹⁶⁾. У критици свега онога што је напредно отишли су толико далеко да је, на пример, бивши председник владе Веснић негирао постојање класне борбе у држави СХС. Његов говор дао је повода Б. Шимраку, посланику Народног клуба, да констатује да је „дошао (сам) до увјерења да је имао потпуно право Лењин... кад је казао француском јурналисти да за комунисте агитирају највише у Југославији сами министри”⁽¹⁷⁾. Признајући да се о совјетској Русији највише дискутовало у уставној дебати, посланик Радикалног клуба Љуба Јовановић каже: „Русија се у овој дебати много спомињала и са лева и са десна. Исти посланик је објаснио због чега је буржоазија против комунистичких предлога. Говорећи о облику владавине и оцењујући говор С. Марковића, он каже: „Г. Марковић је био данас сасвим искрен и он је казао да су то државне форме тек онако, а главно је совјетска република. У исто време он нам отворено каже, да би та буржоаска република била само угодан терен са кога би се прешло на совјетску републику. То је оно што треба сваки члан такозване буржоазије, сви они који нису пријатељи совјетског режима, да озбиљно приме к знању”⁽¹⁸⁾.

Народни и Југословенски клуб, као политичке партије хрватске и словеначке буржоазије, такође нису прихватили комунистичку основу политичког и друштвеног уређења, али су и једна и друга странка истицале ограничену социјализацију као једну од мера за разрешавање све већих противречности у новоствореној држави СХС.

Југословенски клуб, односно Југословенска људска странка, називала је себе пролетерском партијом, декларисала се као противник капитализ-

(14) Стеногр. бел. Уставотв. скуп., сед. XXVI, 9. V 1921. Говор П. Марковића.

(15) Стеногр. бел. Устав. одбора, сед. XXI, 15. II 1921.

(16) Стеногр. бел. Уставотв. скуп., сед. XXVIII, 11.—12. V 1921.

(17) Стеногр. бел. Устав. одбора, сед. VI, 9. II 1921.

(18) Стеногр. бел. Устав. одбора, сед. XIV, 18. II 1921.

ма, али се истовремено ограђивала од комунизма. Њена схватања су била солидаристичко-хришћанско-социјалистичка. Истицали су начело друштвено-корисног рада и слободу рада уколико се не противи друштвеним интересима. Залагали су се да се радничким законодавством обезбеди заштита радника и безбедност у свим предузећима. Захтевали су оснивање радничких већа у предузећима, као и учешће произвођача у расподели производа⁽¹⁹⁾. Њихови захтеви нису отишли даље од права радника изражених кроз социјалноекономске одредбе Вајмарског односно Видовданског устава који је преузео те одредбе. Из тих разлога и поред напреднијих ставова ове странке у односу на радикалну и демократску, КПЈ је сматрала да Југословенски клуб одражава расположење словеначке буржоазије, да је она у основи клерикална партија која је истицала хришћански социјализам⁽²⁰⁾.

Хрватски народни клуб, једина хрватска политичка партија која је узела учешћа у дискусији о Нацрту Видовданског устава, спадала је такође у групу умеренијих буржоаских партија по ставовима које је изнела у своме Нацрту устава као и ставовима посланика који су узели учешћа у дискусији о нацрту Видовданског устава, умеренијих у смислу истицања и подржавања демократских одредаба у оквиру буржоаског друштвеног система. Залагали су се да у Устав уђу одредбе које ће будућем законодавству давати директиву за социјализацију неких индустријских предузећа⁽²¹⁾. Истакли су пет начела у свом нацрту устава: начело јединства државе, народног суверенитета, начело индивидуалних слобода, социјалне правде и федеративног уређења⁽²²⁾. Могло би се рећи да је и Народни клуб противник комунистичког уређења, међутим, изгледа да су они боље схватили нова струјања и прогресивне тенденције настале после првог светског рата под утицајем октобарске револуције, као и потребу да на демократској платформи окупе не само хрватско, него и шире становништво државе СХС у борби против великокрпског хегемонизма. У ствари оштрица борбе у уставној дебати није била уперена против Комунистичког клуба, него против владајуће коалиционе владе и политичких странака које су је подржавале. За ову странку најважније уставно питање било је национално питање, изражено у федеративном уређењу државе СХС.

За Радићеву Хрватску републиканску сељачку странку, која није учествовала у уставној дебати али је свој програм изложила у Нацрту устава, карактеристично је да је државу више схватала као привредну, а не као политичку организацију, чак је у извесној мери негирала политичку власт државе⁽²³⁾. Основна идеја у њеном нацрту устава била је стварање сељачке хрватске републике у оквиру југословенске државе. По

(19) Стеног. бел. Уставотв. скуп., сед. XLI, 28. V 1921. Говор И. Рошкара.

(20) Радничке новине, Београд 1919, бр. 85.

(21) Стеног. белешке Устав. одбора, сед. VI, 9. II 1921. Говор Б. Шимрака.

(22) Стеног. бел. Уставотв. скуп. сед. XXVII, 10. V 1921. Говор др И. Павичића.

(23) Др Т. Антонијевић, Хрватски уставни програм у држави СХС, Београд 1940, стр. 114.

њиховом нацрту, држава СХС била би организована на конфедеративном принципу. Истицала се супрематија сељаштва у економским и политичким односима, при том се губила из вида историјска улога радничке класе. КПЈ је многе ставове хрватске републиканске сељачке странке углавном оцењивала позитивно⁽²⁴⁾. Позитивна улога ХРСС је, с једне стране, у буђењу класне свести сеоског становништва, мада је занемаривана улога радничке класе и тиме објективно сужавана платформа њене политичке активности, а с друге, у супротстављању државним концепцијама велико-српске буржоазије.

Остале буржоаске партије нису имале неког већег утицаја ни на промену садржине Видовданског устава, нити на стварање позитивне или негативне политичке климе око доношења овога устава.

Друго питање које је такође било једно од централних у уставној дебати јесте национално питање. Оно је постављено и на Крфској конференцији. Доминирала су два основна питања на ову тему: о називу народа и будуће државе и о облику државног уређења — унитарна или федеративна држава⁽²⁵⁾. После уједињења ово питање било је присутно у свим дискусијама које су вођене поводом нацрта Видовданског устава, тј. у нацртима устава појединих политичких партија, као и у дискусији у Уставном одбору и Уставотворној скупштини. Национално питање и сада је третирано у оквиру напред поменутих питања.

На националном питању највише су дошли до изражаја противречни ставови и интереси југословенске буржоазије — нарочито хрватске и српске.

Лево оријентисане партије, пре свега Социјалдемократска, а посебно КПЈ као значајна политичка снага, нису схватиле да је национално питање једно од основних питања пролетерске револуције.

Социјалдемократија истакла је неправилан став према националном питању одмах после уједињења СХС. 2. децембра 1918. године, Главна управа Социјалдемократске партије истакла је потребу укидања свих установа које имају карактер сепаратизма и које би племенски и покрајински сепаратизам могле потхрањивати⁽²⁶⁾. Руководство социјалдемократије сматрало је да је актом уједињења национално питање решено. Они су заступали тезу да су Срби, Хрвати и Словенци један народ. Ни касније Социјалистичка радничка партија комуниста није отишла ни корака даље у правилном схватању овог питања. Већ на Конгресу уједињења СРПЈ(к) у акционом програму истакла је „једну националну државу са најширом самоуправном области, округа и општина“, заштиту националних мањина и правну и политичку једнакост недржављана са држављанима. На Вуко-

(24) Резолуција ЦК КПЈ о политичкој ситуацији од 6. IV 1921. Историјски архив ЦК СКЈ, Бгд, рег. бр. 15088.

(25) Др Д. Јанковић, Југословенско национално питање на Крфској конференцији 1917, *Зборник радова посвећен А. Вајсу*, 1966.

(26) Грађа о стварању југословенске државе, Док. 591, 678.

варском конгресу став о националном питању није много измењен. У Резолуцији о непосредним задацима Партије, о националном питању је речено: „КПЈ ће остати и даље на бранику идеје националног јединства и равноправности свију националности у земљи. Она ће све силе уложити да се спречи поништавање политичких и грађанских права страним националностима које су саставни део југословенске државе” (27). И у изборном прогласу КПЈ одређен је став Партије према националном питању које је идентификовано са питањем националних мањина „и док остали траже и врше поробљавање и обесправљење осталих националних мањина, ми тражимо потпуну равноправност свих народности у Југославији... И док њихови конкурентски интереси и свађе гуше народно јединство, интереси радног народа траже јединство не само народа у оквиру једне државе, но и свију народа и раса на свету” (28). Касније у уставној дебати КПЈ је прихватила тезе великосрпске буржоазије о јединственом „троименом” народу, иако у иступањима појединих комунистичких говорника има извесних нијанси (29). Неки комунистички посланици овом питању давали су другоразредни значај. „Моји другови — говорио је Владимир Чопић — изнели су једну тачну констатацију да су економски и социјални проблеми у овом периоду одлучујући фактор и да је питање национално данас питање другог реда (30). Сима Марковић је са истих позиција посматрао национално питање. Он је истицао да се национално питање Југославије своди на уставно питање (31). По његовој оцени, у држави СХС од краја 1920. године национални моменти... имају ту особину да маскирају и замрачују социјалну структуру политичког живота, мутећи класну борбу и отежавајући класно диференцирање друштва” (32).

Комунистички посланици, поред тога што по овом питању нису имали правилан став, нису му посветили ни одговарајућу пажњу у уставној дебати; на тај начин су онемогућили сарадњу са националним покретима и другим прогресивним снагама у борби за решавање националног питања.

Социјалдемократска странка остала је доследна истакнутим ставовима социјалдемократије из 1918. године. И даље се залагала за јединствену државу против „племенског и покрајинског сепаратизма” (33).

Земљорадничка и Репубљиканска странка националном питању нису поклонила посебну пажњу. Обе су биле за државно јединство, али без крутог централизма. „Ми смо — изјавио је један републикански посланик — за контролу између централизма и федерализма, за децентрализацију” (34).

(27) Историјски архив КПЈ, Бгд 1949, стр. 14, 42.

(28) Архив ЦК СКЈ, бр. 14448.

(29) Стеног. бел. Устав. одбора, сед. XI, 15. II 1921. Говор Ж. Јовановића,

(30) Стеног. бел. Уставотв. скупш., сед. XXVII, 11—12. V 1921.

(31) Национално питање у светлости марксизма, Бгд., 1923, стр. 123.

(32) С. Марковић, Уставно питање и радничка класа, Бгд, 1923, стр. 14—16.

(33) Стеног. бел. Уставотв. скуп., сед. XIX, 19. IV 1921. Говор Н. Дивца.

(34) Исто, сед. XIX, 20. IV 1921.

Националном питању, посматраном кроз локалну управу и самоуправу, посебну пажњу посветиле су буржоаске политичке странке — Радикална и Демократска, Народни и Југословенски клуб.

Радикална и Демократска странка, и поред извесних програмских нијанси, биле су поборници административно-територијалне поделе која је постојала по српском уставу из 1903. године. Сви нацрти устава Радикалне странке — Ст. Протића, М. Веснића и Н. Пашића — узимали су као основу србијански самоуправни систем, међутим постојале су разлике у њиховим нацртима устава нарочито између нацрта Ст. Протића и Н. Пашића. По Протићевом нацрту устава у држави СХС поред општина, срезова и округа предвиђене су и покрајине, као политичко-историјске целине које су већ постојале у држави СХС. Нацрт је предвидео 9 покрајина: Србија, Стара Србија са Македонијом, Хрватска и Словенија са Ријеком, Истром и Међумурјем, Босна, Црна Гора са Херцеговином, Боком и Приморјем, Далмација, Срем са Бачком, Банат, Словенија са Прекомурјем⁽³⁵⁾. Очигледно је да је оваквом поделом Протић имао у виду историјске особености и „племенске разлике“, али он није остао доследан у разграничавању ових историјских покрајина, јер се скоро у свакој покрајини по његовом нацрту налазе делови српског становништва. У Пашићевом нацрту устава нема ни говора о историјским покрајинама. Нацрт поред општина, срезова, округа предвиђа и области. Цела држава подељена је на 35 области са 200 до 600 хиљада становника у једној. Областима би управљали самоуправни и државни органи. У Уставотворној скупштини део о самоуправама из Пашићевог нацрта устава прихваћен је са незнатним изменама (повећан је број становника у обласним самоуправама на 700 хиљада, а негде и на 800 хиљада).

Очигледно да концепција Радикалне и Демократске странке о самоуправном систему државе СХС нису допринеле решавању националног питања. Напротив, непризнавањем историјских особености у развоју југословенских народа они су заоштравали национални проблем и на питању самоуправног система.

По нацрту Народног клуба, држава СХС је требало да буде парламентарна монархија са унутрашњим уређењем које је било блиско федерализму⁽³⁶⁾. Нацрт предвиђа поделу државе на 6 покрајина: Србија са Старом Србијом и Македонијом, Хрватска, Словенија и Далмација са Међумурјем, Истром и отоцима, Црна Гора, Босна и Херцеговина, Војводина и Словенија. Основни циљ овакве поделе, по мишљењу многих посланика Народног клуба, јесте очување постојећих индивидуалности покрајина, при чему би и даље свака покрајина била историјска, географска и економска целина са својим законима и управом⁽³⁷⁾. Ову мисао најбоље је

(35) Слободан Јовановић: Уставно питање, Београд, 1924, стр. 36.

(36) Исто, стр. 36—37.

(37) Стеног. бел. Уставотв. скупшт., сед. XXVIII, 11—12. V. 1921.

изразио посланик Народног Клуба М. Ребац „... Централizam — прелази преко својих фактичких околности; он брише све границе покрајинске, он одбацује као неваљале све затечене уредбе у покрајинама, брише осећаје и обичаје народне и хоће да преко ноћ нивелира све разлике на господарском, културном и социјалном пољу” (38). Међутим, важнији разлог за поделу државе СХС на покрајине било је супротстављање и заустављање премоћи великосрпске буржоазије. Један грађански политичар из Хрватске, који није припадао Народног клубу нити се солидарисао са њиховим ставовима о подели државе на историјске јединице, осетио је праве разлоге због чега Народни клуб и друге грађанске партије из Хрватске желе федерализам. „Живјели смо растављени стотине година и увукао се у душу нашег народа разним међусобним борбама — које нема смисла истраживати — увукао се један сталан страх од Срба и српског Београда, од центра који је српски. И настала је жеља да се хрватски део нашега народа окружи услед тога једном аутономијом. . . ја кажем то, да је главна погрешка са извесне српске стране та, што концепцију ове наше државе, један изванредан део Срба не схваћа онако како би морао да схвати. Њихова је концепција као да је ова држава постала фактично освајањем; као да је Србија, као нека страна држава, освојила и окупирала територију на којој живи наш народ” (39). Заиста, стварањем покрајина хрватска буржоазија је хтела да елиминира све већи политички утицај великосрпске буржоазије која је у централизму такође видела бољу могућност економске експанзије у односу на развијеније покрајине Хрватску и Словенију. Хрватска буржоазија осетила је да је и то један од разлога за супротстављање федерализму. „Централizam — говори М. Ребац — довикује је напредним покрајинама на господарском и културном пољу — станите, причекајте док вас стигнемо па ћемо онда сви заједно напред” (40).

Концепције Народног клуба о федерализму објективно су представљале корак напред у решавању националног питања, иако су у први план истицале хрватску националност подређујући све остало овој основној идеји. Према томе, њихове концепције нису могле бити основа за успешно решавање националног питања.

У предлозима Југословенског клуба о овом питању постоји подела на историјске покрајине са наглашеним верским елементима. Полазећи од различитог верског састава државе СХС, Југословенски клуб је донекле модификовао поделу државе на историјске покрајине предложену од Народног клуба. Покрајине по предлозима Југословенског клуба нису имале карактер федералних јединица, већ аутономних. А Корошец, шеф Југословенског клуба, наглашавао је да се њихови предлози разликују од владе

(38) Исто, сед. XXVII, 10. V. 1921.

(39) Исто, сед. XXIV, 26. IV. 1921. Говор Г. Анђелиновића.

(40) Исто, сед. XXVII, 10. V. 1921.

„не само у подели земље по границама, по територијалној подели, него се разликујемо и у подели државне власти у покрајинама... ми захтевамо делегацију законодавства и самоуправе оним покрајинама које ми у нашим нацртима предлажемо (41). На овај начин, како је правилно оценио Сл. Јовановић, покрајине Југословенског клуба нису имале карактер суверених држава везаних међу собом уговором, већ карактер аутономних области“(42). Предлози Југословенског клуба о историјским покрајинама, како је истакао А. Корошец, такође су били на линији супротстављања великосрпском хегемонизму. „Ви знате да је у нашој држави све пуно србофобства — србофобства до кога је дошло погрешком и нашом и српском и хрватском, нашим политичким, нашим царинским и војничким стварима — што све — иде на леђа Срба“(43). Заштиту од превласти српског елемента Корошец је видео у увођењу „покрајина са аутономијом“.

По нацрту Хрватске републиканске сељачке странке признавале су се три националности у оквиру три југословенске државе: Хрватска са Славонијом, Србија и Словенија. Први пут се у једном нацрту устава пошло од констатације да су то три посебне нације, чиме се негирала до тада углавном усвојена теза о „јединственом троименом народу“.

Различити ставови најзначајнијих грађанских политичких партија о самоуправном систему Краљевине СХС па и националном питању указују на постојање оштре борбе око политичке и економске доминације. Присталице федерализма и аутономије сматрале су да је унитаризам озбиљна кочница њиховој националној и политичкој равноправности, док су унитаристи у федерализму видели сметњу јединству које је било гаранција економске и политичке експанзије пре свега великосрпске буржоазије. За Љ. Давидовића аутономије нису опасне по ширини граница него по тенденцијама — оне носе, по његовом мишљењу, клицу државног распада (44).

Др Љубица Кандић

РЕЗЈУМЕ

Идеи Октябрској револуцији и Видовданскај конституцији

С Октябрској револуцијом почео је период пролетарских револуција и оштрог класовог борбе у реду страна.

У југославских земљама, у краљевству сербов, хорватов и словенца, идеји Октябра такође оказали су значајно утицај не само на раст и укрепање револуционних настројења у широких масама насељеника,

(41) Стеног. бел. Уставов. скупшт., сед. XV, 15. IV. 1921.

(42) Уставно питање, стр. 36.

(43) Стеног. бел. Уставов. скупшт., сед. XV, 15. IV. 1921.

(44) Исто.

но и на первую конституцию только что созданного югославского государства — на Видовданскую конституцию.

Важнейшие вопросы конституции, при рассмотрении их через призму влияния идей Октябрьской революции, были следующие: политическое устройство королевства СХС, вернее характер югославского государства, и национальный вопрос.

Принципиальные позиции КПЮ в вопросе политического устройства югославского государства базировались на Программе КПЮ, принятой на съезде в г. Вуковар и на Декларации прав трудового и эксплуатируемого народа 1918 года. Согласно этой программе коммунисты требовали перемену общественной системы и создания Советской социалистической Югославии. Между тем, не обманывая себя иллюзиями возможности в те годы осуществления их максимальных требований, они в конкретной политической борьбе с буржуазией стремились добиться улучшения положения рабочего класса в рамках капиталистических общественных отношений.

Буржуазные политические партии по разному относились к конституционным предложениям коммунистических депутатов. От решительного противодействия и отрицания коммунизма как доктрины, а также всех прогрессивных идей, поставленных на повестку дня Октябрьской революцией, до некоторой поддержки отдельных идей и позиций коммунистического клуба депутатов с точки зрения своих собственных интересов момента.

Национальный вопрос поднимался во всех дебатах о Видовданской конституции. Между тем и по этому вопросу возникли серьезные расхождения между буржуазными партиями, занявшими разные позиции. У КПЮ не было правильной позиции по национальному вопросу, она не поняла, что он является одним из основных вопросов пролетарской революции. Нерешенный конституцией национальный вопрос позднее стал камнем преткновения в взаимоотношениях между югославскими землями.

SUMMARY

The Ideas of the October Revolution and the Vidovdan Constitution

The October Revolution opened the age of proletarian revolutions and of intensive class struggle in many countries.

In the Yugoslav countries, i.e. in the state of SHS (Serbs, Croats, and Slovenians), the ideas of the October Revolution also had a strong influence not only on the creation and strengthening of the revolutionary disposition of masses of population, but on the first Constitution of the newly created Yugoslav state — the Vidovdan Constitution.

The most important question of the Constitution viewed through the prism of influences of the October Revolution were: political system of the State of SHS, i.e. the character of the Yugoslav state and the national question.

The principles of the Communist Party of Yugoslavia adopted at the Vukovar Congress and in the Declaration on the Rights of Working and Exploited Population of 1918. Under this programme communists demanded

change of the social system and establishment of a soviet socialist Yugoslavia. However, having no illusions that at that moment their maximum demands could be realized, they strived through the concrete political fight with the bourgeoisie, for improvement of the position of the working class in the frame of capitalistic social relations.

The bourgeois political parties took different attitudes as to the constitutional propositions put forward by the communist deputies. From energetic opposition and negation of communism as a doctrine and of all progressive ideas imposed by the October Revolution, to a certain support of certain ideas and attitudes of the Communist Club from the standpoint of their momentaneous interests.

The national question was present in all discussions about the Vidovdan Constitution. But bourgeois parties disagreed even on this question taking different attitudes. The Communist Party of Yugoslavia did not have a correct attitude as to the national question, they did not understand that the national question was one of the essential problems of the Revolution of the Proletariat. The unsolved national question under this Constitution was the stumbling block in the later mutual relations of the Yugoslav countries.

RÉSUMÉ

L'Idée de la Révolution d'Octobre et la constitution de Vidov-dan

La Révolution d'Octobre a inauguré l'ère des révolutions prolétariennes et de la lutte de classes intensive dans un grand nombre de pays.

Dans les pays yougoslaves, c'est à dire dans l'Etat des Serbes, Croates et Slovènes les idées de la Révolution d'Octobre avaient exercé également une influence très puissante non seulement sur la formation et le renforcement des dispositions révolutionnaires chez les larges couches populaires, mais aussi sur la première Constitution de l'Etat yougoslave nouvellement formé — la Constitution de Vidov-dan.

Les questions les plus importantes de la Constitution examinées à travers le prisme de l'influence des idées de la Révolution d'Octobre sont les suivantes: l'organisation politique de l'Etat des Serbes, Croates et Slovènes, c'est à dire le caractère de l'Etat yougoslave et la question nationale.

Les attitudes de principe du Parti communiste yougoslave sur l'organisation politique de l'Etat yougoslave sont basées sur le Programme du Parti communiste yougoslave adopté au Congrès de Vukovar et sur la Déclaration des droits du peuple travailleur et exploité de 1918. Les communistes réclamaient par ce programme le changement du système social et la création de la Yougoslavie socialiste soviétique. Cependant, n'ayant pas d'illusion qu'il fut possible de réaliser à cette époque leurs revendications maxima, ils se sont contentés d'engager la lutte politique contre la bourgeoisie qui avait pour but l'amélioration de la condition de la classe ouvrière dans le cadre des rapports sociaux capitalistes.

Les partis politiques bourgeois se sont comportés différemment à l'égard des projets constitutionnels des députés communistes. Tandis que les uns s'y opposaient avec fermeté et niaient le communisme en tant que doctrine ainsi que toutes les idées avancées que la Révolution d'Octobre avait

imposées, d'autres prêtaient leur appui à certaines idées et attitudes du club communiste du point de vue de leurs intérêts momentanés.

La question nationale était présente dans toutes les discussions qui se poursuivaient sur la Constitution de Vidov-dan. Cependant, sur cette question les partis bourgeois soutenaient des opinions très divergentes et avaient adopté des attitudes sensiblement différentes. Le parti communiste n'avait pas adopté une attitude équitable à l'égard de la question nationale, il n'a pas compris que la question nationale est l'une des questions fondamentales de la révolution prolétarienne. Le fait que la question nationale n'a pas été résolue par cette Constitution était la pierre d'achoppement dans les rapports mutuels des pays yougoslaves.